

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ТИМОШЕНКО ОКСАНА ПАВЛІВНА

УДК 940/477/ <190 > 329

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ ТА ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

23.00.02 Політичні інститути
Спеціальність 07.00.01 - історія України
07.00.01 ↗

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1997

00751783 (V)

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Київському університеті імені Тараса Шевченка

Науковий керівник – доктор історичних наук професор Король
Віктор Юхимович, Київський університет імені
Тараса Шевченка, професор кафедри новітньої
історії України

Офіційні опоненти – доктор історичних наук професор Щербак Микола
Григорович, Київський університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри архівознавства та
спеціальних галузей історичної науки

кандидат історичних наук доцент Гошуляк Іван
Леонідович, старший науковий співробітник
Інституту національних відносин і політології
НАН України

Провідна організація – Національний педагогічний університет імені
Михайла Драгоманова, кафедра історії України
історичного факультету

Захист відбудеться "12" грудня 1997 року о 10 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради К. 01.01.38 в
Київському університеті імені Тараса Шевченка
/252601, м. Київ, вул. Володимирська, 60,
к. 349/.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка /252601, м. Київ, вул. Володимирська,
ка, 58, кім. 10/.

Автореферат розісланий "12" листопада 1997 року

Учений секретар спеціалізованої
вченої ради

Гончаров О.П.

AB - 38, 825
I

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Здобуття Україною незалежності і розбудова власної держави викликають значний інтерес до історії національно-визвольних змагань українського народу, ролі і місця в них національних політичних партій, що сформувалися на теренах колишньої Російської імперії, досить помітно проявили себе в 1900-1907 роках і врешті-решт забезпечили в зазначений період остаточний перехід українського національного руху в політичну стадію. Цілком очевидно, що науковий неупереджений аналіз історичного досвіду українських партій в розробці важливих проблем національно-державного будівництва і їх діяльності в цьому напрямку в конкретно-історичних умовах російської дійсності має як пізнавальне, так і певне практичне значення. Хоч зрозуміло, що не можна ототожнювати сучасні державотворчі процеси в Україні з практикою і досвідом національно-визвольних змагань українців на початку ХІ ст. Тим більше, що тоді жодна з українських партійно-політичних структур так і не змогла в силу, насамперед, об'єктивних обставин якоюсь мірою реалізувати свій варіант національної програми. Але утворення найбільш свідомою частиною українців своїх політичних організацій, без сумніву, засвідчило про початок нового етапу боротьби українського народу за створення своєї держави, який пізніше знайшов логічне продовження у 1917-1920 роках.

Визначення ролі українських партій у розвитку національного відродження початку ХІ століття забезпечує відтворення складного і суперечливого процесу нашого становлення як державної нації. Отже, актуальність обраної теми обумовлюється, насамперед, необхідністю розуміння і обґрунтування історичної обумовленості сучасних державотворчих процесів в українському суспільстві.

У радянську добу національно-політичний рух в Україні початку ХІ ст. був одним з найбільш заідеологізованих тем, яка, по суті, майже не досліджувалася. Вітчизняна історіографія проблеми формувалася на основі марксистських підходів, а разом з тим стереотипні оцінок і висновків, які не були належним чином підкріплені і обґрунтовані конкретно-історичним матеріалом. У зв'язку з цим історія становлення та еволюції українських партій на початку ХІ ст., розробка, пропаганда та відстоювання ними програмно-національних засад потребують поглибленого дослідження. Таким чином, актуальність дисертаційної теми визначається ще й необхідністю концептуального переосмислення питань національно-державної орієнтації українських пар-

АН України

тій та оновлення на основі використання як старих, так і нових джерел концептуальних структур щодо українського національного руху та української ідеї початку ХХ ст., на змісті яких у свій час позначилися ідеологічні нашарування тоталітарних часів.

Звичайно, сучасна розробка нових концептуальних засад у вивченні обраної теми зумовлюється, насамперед, пошуком істинних знань, у яких зацікавлене наше суспільство, оскільки без них і належного засвоєння досвіду минулого воно не може успішно вирішувати завдання, що висувуються практикою сучасного державотворення в Україні.

Актуальність дисертаційного дослідження визначається ще й тим, що державне відродження України збіглося з відновленням багатобарвної мозаїки політичних партій і рухів. Потреба в об'єднанні їх зусиль для розбудови власної держави вимагає наукового пізнання повної драматизму партійної історії дореволюційних часів, засвоєння повчальних уроків минулого, коли міжпартійні розколи та суперечності початку ХХ століття серйозно уповільнювали загальнонаціональну консолідацію українського суспільства.

Об'єктом дослідження є українські політичні партії, що сформувалися на тій території України, яка входила до складу Російської імперії. В історичній пам'яті вона залишилася під назвою Великої України, оскільки її територія займала значну частину загальнонаціонального простору, змішувала переважну кількість /біля 85 відсотків/ населення. У той же час саме "російська" Україна зазнавала найдошкульнішої національної дискримінації з боку імперського центру. За цих обставин важливою видається спроба визначити специфіку і особливості дій українських партій, спрямованих на забезпечення національного самозбереження в окреслених територіальних кордонах. До партій, які включені в об'єкт дослідження, відносяться Ревoluційна українська партія /РУП/, Українська соціалістична партія /УСП/, Українська народна партія /УНП/, Українська соціал-демократична робітничка партія /УСДРП/, Українська демократична партія /УДП/, Українська радикальна партія /УРП/, Українська демократично-радикальна партія /УДРП/. Ми не включаємо до українських партій Українську соціал-демократичну спілку, яка входила на автономних засадах до меншовицької фракції РСДРП і навіть не мала своєї власної програми. Названі організації хоч і не були масовими, але перебували у верхній частині українського партійного реєстру, в їх програмах і діяльності повністю відбилися усі особливості українського національно-політичного руху початку ХХ ст.,

що розгортався на теренах Російської імперії.

У дисертації свідомо полишені осторонь партії Західної України, оскільки їх утворення, умови діяльності докорінно відрізнялися. Вони становлять той своєрідний феномен, що потребує окремого вивчення.

Предметом дослідження є процеси утворення та еволюції зазначених партій, а також формування їхньої ідеологічної спрямованості, програми і платформи партій з національного питання, форми, методи і напрямки діяльності різних партій щодо пропаганди та відстоювання своїх вимог у питаннях національно-державного будівництва.

Хронологічні рамки роботи визначаються особливостями 1900-1907 років, як періоду надзвичайно бурхливого політичного розвитку Наддніпрянської України, який довгий час недооцінювався історичною наукою з погляду важливості національно-політичних процесів. Це досить своєрідний етап українського національного руху з притаманним йому визріванням й остаточним окресленням структур українських політичних партій, обривів їх ідеологічної орієнтації. У цей час відбулося організаційне формування провідних українських партій, на програмному рівні завершилося визначення їхніх національних домагань, яскраво проявилася як теоретично-програмна, так і практична діяльність, яка охоплювала різні форми і методи пропаганди та відстоювання завдань у галузі національно-державного будівництва.

Саме тоді завершився історичний перехід від українофільського до політико-національного суспільного руху, що значною мірою обумовило його поступове наростання в 1900-1907 роках.

При визначенні хронологічних меж дисертації враховувалось і те, що після 1907 року, більшість політичних партій Наддніпрянської України внаслідок посилення реакції, по суті, згорнула свою роботу або зійшла в силу різних обставин з політичної агіти. І нове поживавлення українського партійного життя розпочалося, як відомо, лише після лютого 1917 року.

Вибираючи тему дослідження, автор враховував і стан її наукової розробки.

В історичній науці можна виділити декілька досить різних історіографічних етапів щодо українського політичного піднесення початку ХХ ст., формування в той час української партійної структури і розвитку української ідеї.

Перший етап охоплює час від утворення партій і до національно-революційних подій 1917 р. Ця доба породила живий відгук науковців

і публіцистів на національні потуги українства в 1900-1907 роках, ознаменувалася виходом, насамперед, публікацій безпосередніх учасників подій, діячів українських партій і громадського руху, українських депутатів у Державних Думах. Це праці М.Грушевського, Д.Донцова, В.Дорошенка, М.Залізняка, С.Євремова, С.Петлюри, М.Порша та ін.¹ Зазначені видання у переважній своїй більшості мали публіцистичний характер. Але в них відображені цікаві деталі щодо формування окремих партій та їх стосунків, зроблені перші спроби власних, деколи суб'єктивних у відповідності з політичними переконаннями авторів, оцінок розвитку українського національно-політичного руху на початку ХХ ст. місця в ньому тієї чи іншої партії або окремих партійних діячів. Автори торкаються внутріпартійної боротьби, особистих стосунків фундаторів партій, пишуть про початок формування партій, зокрема таких, як РУП, НУП, УСДРП та ін.

Необхідно зазначити, що вже тоді в публікаціях простежувалися основні напрями використаних авторами методологічних підходів, котрі фактично відповідали найпоширенішим концепціям в інтерпретації національно-політичного руху в Україні 1900-1907 років: а/ автономно-федералістичної; б/самостійницької /державницької/; в/ великодержавної / наддержавницької/.

Остання характерна, насамперед, для російських істориків та

- І. Грушевський М.С. З бікучої хвилі. Статті й замітки на теми дня. 1905-1906 рр. - К., 1906. - 127 с.; Його ж. Освобождение России и украинский вопрос: Статьи и заметки. - СПб., 1907. - 294 с.; Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. - Львів, 1913. - 31 с.; Його ж. Історія розвитку української державної ідеї. - Вінниця, 1917. - 22 с.; Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. - Відень, 1916. - 116 с.; Залізняк М. Російська Україна і її відродження. - Львів, 1910. - 72 с.; Євремов С. Из общественной жизни на Украине. - СПб., 1909. - 48 с.; Його ж. Борис Грінченко. Про життя його та діла. - К., 1913. - 41 с.; Локоть Т. Политические партии и группы в Государственной Думе. - М., 1907. - 52 с.; Матушевський Ф. Українська громада в Другій державній думі // Літературно-науковий вісник. - 1907. - Кн.7. - С.80-98; Петлюра С. З українського життя // Україна. - 1907. - Т.2. - С.49-64; Його ж. Из русской печати // Украинская жизнь. - 1913. - №3. - С.69-74. Чацький М. Сучасний момент в житті української нації // На те і дня: 36 статей. - Львів, 1910. - І-18 с.; Рибалка Л. Націоналізація життя і наша партія // Там само. - С.41-63 та ін.

діячів, яскравими представниками яких були С.Щеголев, А.Стороженко² та інші, а, починаючи з кінця 1920-х років, науковці, які репрезентували радянську історіографію.

Серед прихильників автономно-федералістичної концепції, також залучаткової до 1917 року, були М.Грушевський, С.Соромов, Я.Романчук та ін. Час її найбільшої популярності закінчується на зламі 1920-х - 1930-х років. Що стосується самостійницького напрямку, то серед перших його ідеологів та істориків були Д.Донцов, Л.Когут, Ш.Ливенко, О.Скоропис-Лолтуховський, Л.Цегельський та ін.³

Другий історіографічний етап охоплює 1917 - кінець 1920-х років. Цей час приніс з собою певну розквітність наукової думки і оловиявлення. Він позначений тим, що вітчизняні історики продовжили історичний пошук політичної спрямованості українських партій. Вони підготували низку наукових праць з історії революційного руху в Україні початку ХХ століття, а також з історії КП/б/У і звернулися при цьому до джерел українського соціал-демократичного руху, який проявився, насамперед, в РУЦ і тих партіях соціал-демократичної орієнтації, що сформувалися на її основі. Це публікації В.Михайлова, П.Бендізі, С.Щупака, Д.Фріда, М.Попова⁴. Побіжно ці питання

2. Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. - Киев-СПб., 1914. - 160 с.; його ж. Украинское движение как современный этап кжно-русского сепаратизма. - К., 1912. - 586 с.; Стороженко А.В. Происхождение и сущность украинфильства. - К., 1912. - 66 с.

3. Когут Л. Україна і московський імперіалізм. - Б.М., 1916. - 211 с.; Ливенко Ш. Чому ми хочемо самостійної України. - Львів, 1916. - 39 с.; Скоропис-Лолтуховський О. Значення самостійної України для європейської рівноваги. - Відень, 1916. - 31 с.; Цегельський Л. Самостійна Україна. - Відень, 1915. - 17 с. та ін.

4. Михайлов В. История Коммунистической партии Украины. В самом скатом очерке. Составлено по истории КП/б/У М.Равич-Черкасского. - Харьков, 1925. - С.78,92; Бендіза П. До історії революційного руху на Україні // Миття й революція. - 1926. - №11. - С.82-89; Щупак С. "РУЦ" в період 1905 року на Київщині // Там само. - С.76-81; Фрид Д. До питання про коріння КП/б/У // Більшовик України. - 1927. - №10. - С.40-49; №14. - С.27-38; Попов М.М. Нариси історії Комуністичної партії /більшовиків/ України. - Харків, 1925. - С.38-44.

розглядалися і в історії України М.Яворського⁵. Але серед видань того часу варто виокремити роботи О.Гермайзе та А.Ріша⁶, котрі в центр своїх наукових інтересів поставили УСДРП та "Спілку", що виїшли з РУП. Автори прослідкували процес зародження нових партій, еволюцію їх ставлення до загальноросійського революційного руху, включаючи росі.ських соціал-демократів, основні програмні засади.

Що ж до інших українських партій, які утворилися і діяли на початку ХХ століття, то вони залишилися поза увагою дослідників. У 1920-ті роки з'явилися праці українських емігрантів, у яких лише започатковувалася емігрантська історіографія РУП та самостійницької політичної лінії в програмних документах українських партій⁷. Тоді ж виїшли перші спогади Д.Дорошенка, Ю.Колларда, Є.Чикаленка, С.Ізмета та ін.⁸

Третій етап історіографії припадає на кінець 1920-х – першу половину 1950-х років. У час сталінського тоталітаризму відбулося повне відмежування радянських істориків від західних досліджень. Новий період історіографії партійно-політичного руху було ознамено-

5. Яворський М. Історія України в стислому нарисі. – Харків, 1929. – С.250–251.

6. Гермайзе О. 25-ліття Революційної Української Партії /РУП/ // Життя й революція. – 1925. – №3. – С.20–24; Його ж. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т.І. Революційна Українська Партія /РУП/. – К., 1926. – 388 с.; Ріш А. Очерки по истории "Спильки" // Летопись революции. – 1925. – №2. – С.125–173; Його ж. Очерки истории украинской социал-демократической "Спильки". – Х., 1926. – 141 с.

7. Дорошенко В. Революційна Українська Партія /РУП/ /1900–1905 рр./. Нарис з історії української соціал-демократичної партії. – Львів, 1921. – 48 с.; Його ж. Значення "України irredenta" в історії розвитку української національної свідомості // Бачинський Ю. Україна – irredenta". – Берлін, 1924. – Т.1-XXVII; Борис Р. Микола Міхновський. – Львів, 1930. – 34 с.; Дук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. – 1923. – №2. – С.30–43.

8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле /1914–1918/. – Ч.1. – Львів, 1923. – 132 с.; Коллард Ю. Спогади юнацьких днів // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1928. – №6, №7–8, №9; Чикаленко Є.Х. Спогади /1861–1907/. – Львів, 1925. – 496 с.; Шемет С. Микола Міхновський // Хліборобська Україна. – 1924–1925. – Кн.5. – С.3–30.

вано в Україні роботами З.Гуревича та Б.Гірчака, надрукованими в журналі "Більшовик України". Перший відніс О.Гермайзе до епігонів буржуазно-національної історичної школи М.Грушевського⁹, а другий характеризував українські патріотичні партії не інакше як "ідеологічних ворогів"¹⁰. У кошиньому СРСР від 1930-х і до середини 1950-х років тема українського національного відродження початку ХХ століття фактично була заборонена. Якщо ж радянські дослідники і зверталися до неї, то історіографія проблеми базувалася, за словами С.Белоусова, на методологічній основі, закладеній в "Коротких курсах" ВКП/б/ та СРСР¹¹. А з 1947 р. історики з'єрувалися ще й постановою ЦК Компартії України "Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України АН Української РСР", яка вимагала від науковців рішучої боротьби проти буржуазно-національних викривлень у висвітленні історичного процесу.

Вітчизняна історіографія, яка була переведена на марксистську методологію дослідження національного руху, не залишила в умовах сталінізації історичної науки якихось помітних спеціальних праць з історії українських партій початку ХХ ст. Натомість вона виробила свої узагальнюючі оцінки цього явища, які вписувалися у визначення "буржуазного націоналізму".

У той же час зарубіжні вчені і, насамперед, дослідники з української діаспори продовжили роботу, розпочату на попередньому історіографічному етапі, і певним чином збагатили розробку історії українського партійного руху в 1900-1907 роках. Окремі аспекти теми були окреслені в працях Д.Дорошенка, О.Лотоцького, І.Мазепи, О.Терлецького, П.Феденка, В.Іваніса та інших дослідників, а також в розвідках, присвячених окремим українським діячам, та в спогадах останніх.¹²

9. Гуревич З. Псевдомарксизм на службі українського націоналізму // Більшовик України. - 1929. - №9. - С.69.

10. Гірчак Б. Ленін і українське питання // Більшовик України. - 1929. - №1. - С.21.

11. Див.: Белоусов С. Вивчати історію нашої Батьківщини // Більшовик України. - 1937. - №9-10. - С.127-136.

12. Дорошенко Д. І. Євген Чикаленко: його життя і громадська діяльність /1861-1929/. - Прага, 1934. - 100 с.; його ж. Мої спогади про давнє минуле /1901-1914/. - Вінніпег, Манітоба, 1949; його ж. Історія України. - Краків, Львів, 1942. - 215 с.; Коллард Юрій. Народження українського націоналізму серед харківської студентської молоді // З минулого. Український студентський рух у російській школі. Збір-

Якщо радянські історики ототожнювали українськість з націоналізмом, то факівці з діаспори були більш поміркованими і розглядали діяльність партій через призму національних інтересів. Характерно, що в зарубіжній історіографії посилилась державницька концепція в інтерпретації українського партійного життя на початку ХХ ст. Щоправда, на цьому етапі історіографії серед зарубіжних наукових студій були відсутні спеціальні розробки, присвячені національно-політичному рухові в Україні 1900-1907 рр. і такій важливій його складовій, як політичні партії.

Четвертий етап історіографії українських партій початку ХХ ст., що хронологічно охопив другу половину 1950-х – кінець 1980-х років, не додав особливої динаміки вітчизняним науковим студіям у цій галузі, оскільки в ідеологічному арсеналі радянських істориків він затвердив постулат про тотожність понять "національне" та "націоналізм". На цьому етапі продовжилося ідеологічне протистояння радянських дослідників зарубіжним.

Разом з тим у цей час сформовані в радянських істориків уявлення дещо збагатились завдяки виданню багатотомної історії України та низки праць, присвячених суспільно-політичному життю в Україні. У них йшлося уже не лише про соціал-демократичні, а й національно-радикальні та ліберальні партії. Серед спеціальних досліджень привертають увагу книги І.Ф.Кураса.¹³ Незважаючи на те, що на їхньому змісті позначились радянські концептуальні підходи, назвали роботи суттєво збагачували знання про українські соціал-демократичні партії через конкретно-історичний і фактичний матеріал, запозичений з архівів та інших джерел. На тлі заідеологізованих підходів до українського партійного руху початку ХХ ст. з боку радянських дослід-

ник. - Варшава, 1938. - Т.2; Лотоцький О. Сторінки минулого. - У 3-х частинах. - Варшава, 1932-1934; Мазепа І. Підстави нашого відродження. - Б.м., 1946. - 180 с.; Терлецький О. Історія України /Від 1782 до 1917/. - Львів, 1936. - 104 с.; Русова С. Мої спомини. - Львів, 1937. - 284 с.; Феденко П. Ісаак Мазепа - борець за волю України. - Лондон, 1954. - 5. с. Іваніс В. Симон Петлюра - Президент України. - Торонто, 1952. - 255 с..

13. Курас І.Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізму и крах мелкобуржуазних партій на Україні. - К., 1978. - 315 с.; його ж. Початковий урок історії /Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії/. - К., 1986. - 185 с.

ників учені української діаспори внесли нові моменти в дослідження теми. Вони підготували документальні видання, присвячені програмам українських партій та їхнім провідникам. Дедалі популярнішими стали розвідки з персоналії.¹⁴ П.Феденко вперше в зарубіжній історіографії зробив спробу узагальнити історію українського суспільно-політичного руху в ХХ ст.¹⁵ Варто згадати й узагальнюючі праці з історії України, що з'явилися за кордоном. У них певне місце відводилось українським партіям початку ХХ ст. Але національне питання в їх програмах і діяльності не стало ще предметом спеціального комплексного дослідження.

Із проголошенням у 1991 р. Україною незалежності розпочався сучасний етап історіографії, який утілює в собі надію на повноцінне осмислення історії національно-політичних змагань українців у 1900-1907 рр. Йому притаманне зростаюче співробітництво вітчизняних і зарубіжних істориків. Українська історіографія "відкрилась" для зовнішнього світу і плідних дискусій, стала на позиції об'єктивності та історизму. Але сучасне наукове переосмислення історії українського партійного руху поч. ХХ століття, по суті, лише почалося і здійснюється по двох основних напрямках: 1/ у рамках дослідження інших, значно ширших або суміжних проблем, зокрема таких, як розвиток української ідеї та державності, український національний та політичний рухи, українська інтелігенція, парламентська діяльність у раїнців в I та II Державних Думах тощо;¹⁶ 2/ шляхом створення сучасних локальних розвідок з окремих аспектів теми. Щодо

14. Мірчук П. Микола Міхновський: Апостол української державності. - Філадельфія, 1960; Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. - Нью-Йорк - Торонто, 1974 та ін.

15. Феденко П. Український громадський рух у ХХ столітті. - Подєбради, 1984. - 171 с.; Його ж. Український рух у ХХ столітті. - Лондон, 1959. - 267 с.

16. Ухарчук О.С., Рафальський О.О. Ідея державності України у вітчизняній суспільно-політичній думці кінця ХІХ - початку ХХ ст. - Кіровоград, 1996. - 91 с.; Українська державність у ХХ столітті. - К., 1996. - 436 с.; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. - К., 1993. - 288 с.; Нариси з історії українського національного руху. /За ред. В.Г.Сарбей/. - К., 1994. - 190 с.; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ - ХХ ст. Соціально-політичний портрет. - К., 1993. - 176 с. та ін.

другого напрямку, то він лише починає виокремлюватися з більш широкій і загальної тематики і поки що не має ґрунтовних досліджень з історії українських партій початку ХХ ст. та їх ідейно-національного спрямування. Це, насамперед, дослідження П.М.Шморгуна, І.Ф.Кураса, Ф.Г.Турченка, Г.Я.Пономаренка та ін.¹⁷

Поданий історіографічний огляд літератури доповнюється і конкретизується в проблемному плані у кожному розділі дисертації. А здійснений уже узагальнюючий аналіз наукових студій переконує, що, незважаючи на безумовне значення відповідних досліджень, ми досі не маємо скільки-небудь наближеної до дійсності і повноцінної наукової картини національної спрямованості українських партій на поч. ХХ ст. Очевидно, не випадково зарубіжний дослідник А.Капелер те зовсім недавно висловив історіографічне зауваження про те, що визвольні потуги 31 мільйона /за станом на 1914 р./ українців Росії "дотепер майже не досліджувалися"¹⁸.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі неупередженого аналізу архівних та інших джерел, відповідної літератури, її критичного осмислення та узагальнення визначити місце та зміст національного питання в програмах українських партій на початку ХХ ст., з'ясувати в усій складності та суперечності їх роль у розвитку українського національного відродження в 1900-1907 рр.

Відповідно до мети в дисертації поставлені такі основні завдання:

- визначити стан наукової розробки теми, характер і особливості вивчення на різних історіографічних етапах національних аспектів українського партійного руху початку ХХ ст;
- простежити процес утворення та ідейно-політичної еволюції українських партій, їх соціальну спрямованість та орієнтацію;
- розкрити програмні засади партій в національному питанні, показати

17. Шморгун П.М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії. - К., 1992. - Вип. 172. - С. 14-25; Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Укр. іст. жур. - 1992. - № 9. - С. 76-91; Пономаренко Г.Я., Защева Е.А. Партії й організації соціал-демократическої орієнтації в Україні /1900-1914 гг./ // Курс лекцій по історії України. - Донецьк, 1994. - С. 169-184 та ін.

18. Капелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині // Україна: Культурне спадщина, національна свідомість, державність. - К., 1992. - Вип. 1. - С. 104.

ти їх концептуальні особливості та відмінності, зв'язок з розв'язанням питань соціально-економічної і політичної перебудови України;

- проаналізувати погляди лідерів українських політичних партій на перспективу українського державотворення та особливості національно-державного устрою України;

- з'ясувати зміст, форми, методи, основні напрямки діяльності партій у питаннях пропаганди та відстоювання своїх програмних вимог з національного питання.

Висновки та оцінки, сформульовані автором у процесі розв'язання поставлених завдань, вносяться на захист.

Методологічною основою дисертації є загальні принципи наукового пізнання: об'єктивність, єдність історичного та логічного, комплексний підхід до висвітлення проблеми. Для розв'язання дослідницьких завдань використані джерелознавчий, порівняльний, ретроспективний методи та метод системного аналізу і синтезу. Автор керувався принципами вітчизняної та зарубіжної історичної науки, які покликані сприяти об'єктивному і всебічному висвітленню теми, враховував важливі концептуальні розробки тих учених, теоретичні висновки і узагальнення яких допомогли осмисленню та формуванню основних положень дисертації.

Джерельна база дослідження охоплює архівні матеріали, програмні документи та пресу політичних партій України початку ХХ ст., українську періодику, наукову літературу з проблеми, що вийшла на різних історіографічних етапах, мемуари, спогади.

Особливе значення для вивчення теми мали опубліковані документи партій, збірки їхніх програм. Ці видання дозволили здійснити глибокий аналіз національних вимог партійного українства, в повному обсязі простежити особливості підходів партій до проблеми державного устрою України.

З метою якнайповнішого розкриття теми автором опрацьована преса того часу, насамперед, друковані органи та інші видання українських партій /УП, УНП, УСДРП, УДРП та ін./. У них подані повідомлення та матеріали про місцеві партійні організації в Україні, їхню роботу, вміщені підготовчі документи з розробки програм і самі програми партій, статті провідних українських діячів, у яких аналізувався політичний розвиток Наддніпрянської України, здійснювався огляд діяльності української депутації в російському парламенті тощо. Автором вивчені документи Центрального Державного історичного архіву України в м. Києві /фонди: 272, 274, 275, 318, 320, 336, 411, 442, 1439/ та Центрального

Державного історичного архіву України у м. Львові / фонди: І46, 309, 337, 401/. Вони представлені листуванням членів РУП, рецензіями, листівками, повідомленнями про діяльність УСДРП, УДРП, РУП, свідченнями про роботу політичних партій серед українського населення, матеріалами, що містять біографічні дані речників національно-визвольних змагань, які дають можливість глибше вивчити особливості політичного розвитку України на початку ХХ ст., світоглядні позиції партій та їх членів з національного питання.

У дисертації використані спогади безпосередніх учасників подій, які мають особливу цінність, оскільки в деяких випадках вони є єдиним джерелом конкретно-історичних подій.

Наукова новизна дисертації окреслюється самою проблематикою дослідження, оскільки національний аспект в теоретичній і практичній діяльності українських партій на початку ХХ ст. досі ще не вивчався комплексно, у такій постановці і в зазначених хронологічних рамках обрана тема не була висвітлена в історичній літературі.

У дисертаційній роботі на основі наупередженого підходу до аналізу та оцінки широкого кола джерел досліджено особливості утворення та еволюції українських партій на початку ХХ ст., розкрито широкий і часто суперечливий спектр їхньої політичної і тактичної орієнтації, уточнено структуру української партійно-організаційної еліти, спрямованість ідеології і діяльності вітчизняних партій у цей період.

У роботі визначено програмні засади партій в національному питанні, на основі підготовчих і програмних документів та матеріалів окреслено та проаналізовано своєрідність у підходах партій різного спрямування до вирішення проблем національно-державного будівництва, критично переглянуто радянські концептуальні засади щодо оцінки програм українських національно-радикальних та інших партій.

На основі архівних документів, матеріалів партійної преси, інших джерел узагальнено ще недостатньо вивчені в історичній літературі форми і методи діяльності українських партій по проаганді та відстоюванню своїх програмних вимог з національного питання, з'ясовано прорахунки та суперечливий характер міжпартійних стосунків, що відповідним чином позначилися на розвиткові українського національного руху початку ХХ ст., розкрито місце і роль у національно-політичному житті Наддніпрянської України низки партійних провідників визначено і окреслено основні напрямки і особливості національно-політичної орієнтації партійної преси.

Новою є спроба обґрунтування на основі історіографічного огляду наявних студій, які тією чи іншою мірою є суміжними до обраної

теми, основних історіографічних етапів дослідження історії українських партій початку ХХ ст.

Практична значимість одержаних результатів, висновків та запровадженого до наукового обігу нового історичного матеріалу полягає у можливості їх використання у процесі створення узагальновчих праць з історії національно-політичного руху в Україні, а також з історії українських політичних партій. Результати дослідження можуть бути використані в спецкурсах і нормативному курсі з історії України в рамках вузівської програми гуманітарної освіти. Конкретні рекомендації історіографічного характеру сприятимуть подальшій розробці теми.

Основні положення дисертації були апробовані на засіданні кафедри давньої та нової історії України Київського університету ім. Тараса Шевченка, у виступі на лекціознавчих філософських читаннях "Туманізм. Лєвина. Культура" /Дрогобич, 1992/, в опублікованих працях: брошурі, двох статтях, тезах.

Мета і завдання дослідження зумовили його структуру. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Повний обсяг дисертації складає 226 сторінок, з яких примітки займають 27 сторінок, а список використаних джерел 15 сторінок. У списку джерел 211 найменувань, із них 140 літературних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено предмет і об'єкт, хронологічні межі, мету і завдання дослідження, його методологічну основу, проаналізовано стан наукової розробки проблеми, її джерельної бази, викладено новизну і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі - "Утворення та еволюція українських партій" - досліджується складний процес організаційного формування політичних структур, їх ідейно-політична орієнтація, внутрішні суперечності.

Український партійний спектр сформувався на двох базових структурах: Револьційній українській партії /РУЦ/ та Всеукраїнській безпартійній загальній організації /ВБЗО/. У дисертації на основі широкого кола джерел прослідковується зародження РУЦ, її соціальна база, розкриваються суть і вплив різних течій в партії, особливості та еволюція її політичного спрямування, гострі внутрішні ідейно-програмові конфлікти, роль партії в формуванні партійно-політичної атмосфери в Україні на початку ХХ ст. У розділі розглядається мало висвітлене в історичній науці питання про виникнення і характер

Української соціалістичної партії /УСП/, її об'єднання і причини виходу з РВП, ставлення до інших партійних структур у Росії, аналізується соціальне середовище партії, її соціалістична платформа, місце в українському партійному реєстрі. На основі широкого фактичного матеріалу, запозиченого з різних джерел, досліджуються також особливості утворення і політичної орієнтації Української народної партії /УНП/ та Української соціал-демократичної робітничої партії /УСДРП/, які виникли на базі двох різних течій, що існували в РВП: національно-радикальної та соціал-демократичної. При цьому значна увага приділена еволюційним змінам, що відбувалися в партіях, особливо в УНП, яка яскраво виражену націоналістичну орієнтацію змушена була доповнити соціалістичними лозунгами і відстоювала як ідеал національний соціалізм. У цілому соціалістичні відтінки займали дуже помітне місце на українському політичному ґрунті. Соціалістичне спрямування було яскраво вираженою рисою РВП, тих політичних партій, що вишли з неї /УНП, УСДРП/, а також УСП.

У розділі вивіляється процес політично-організаційного об'єднання українських ліберально-демократичних і поступових сил, які гуртувалися навколо ВЕЗО. На конкретно-історичному матеріалі простежується утворення Української демократичної /УДП/, Української радикальної /УРП/ та Української демократично-радикальної /УДРП/ партій. Хоч ці партії були виразниками центристської позиції, але під час їхньої структуризації проривалися порід з вираженням ліберальним спрямуванням радикальні елементи. Це і зумовлювало об'єднання і внутрішні суперечності в українському ліберально-демократичному партійному таборі.

Отже, серед українських партій існувала структурно-політична розмаїтість, яка включала три основні напрямки: соціал-демократичний, національно-радикальний і ліберально-демократичний. Наявність суперечливих політичних спрямувань, відстоювання різних шляхів, засобів, методів досягнення програмних завдань роз'єднувало український політичний рух. Партійні розколи серйозно уповільнювали як політичну, так і загальнонаціональну консолідацію українського суспільства.

У другому розділі - "Програмні вимоги і завдання політичних партій з національного питання" - на основі підготовчих матеріалів, партійних програм та праць фундаторів партій, інших документів проаналізовано та зіставлено програмні партійні домагання в сфері національно-політичних відносин, а також умови та шляхи досягнення визначених завдань.

Умовно можна виділити дві концепції щодо національного

питання і державності України серед програм українських політичних партій. Більшість політичних структур вбачали майбутню модель державності України в її національно-територіальній автономії у складі федеративної демократичної Росії /РУП з 1904 р., УСДРП, УДП, УРП, УДРП/. Обмеження переважною частиною партій своїх програмних вимог гаслом автономії свідчило, що національна ідея на початку ХХ ст. не досягнула до кінця національного ідеалу.

Але серед партій, які будували свої програми на засадах федералізму, були різні уявлення щодо методів, тактики і шляхів досягнення Україною національно-територіальної автономії. Вони проявлялися навіть серед ліберально-демократичних партій, не кажучи вже про радикально-революційні. Так, УДП базувала свою програму на визнанні того, що Україна отримає національно-територіальну автономію в межах загальноросійської конституції з санкції загальноросійських Установчих зборів. Тому прийняття федеральних законів не передбачало консенсусу автономій. УРП складалась до необхідності проголошення самими українцями національно-територіальної автономії і делегування деяких функцій загальноросійському парламентові. А в разі несприятливих умов і невиконання вимог українців, Україна повинна була проголосити свою самостійність.

У переважній більшості програми партій федералістської орієнтації передбачали національно-персональну автономію для інших народів, що проживали на терені України.

Разом з тим у програмах частини українських партій /РУП до 1903 р., УРП, УНП/ була визначена необхідність створення самостійної української держави. Програми партій державницького спрямування чіткіше висували цілі визвольної боротьби, але змушені були рахуватися з соціально-економічними та загально-політичними проблемами Російської імперії. І те, що частина партій пов'язувала вирішення національного питання з досягненням самостійної національної соціалістичної держави, свідчить, наскільки глибоко вкорінився соціалістичний ідеал у свідомості українських патріотів. Щоправда, радикально-національна УНП, ідучи до здобуття повного самовизначення, допускала з тактичних міркувань автономію України, але тільки за умови, що вона вважатиметься лише етапом на шляху до незалежності українського народу.

Отже, партійні вимоги і завдання з національного питання відбивали той розвиток національної ідеології, який охопив українське суспільство на початку століття. У значній розгалуженості, яка була характерна для соціал-демократичного, ліберально-демократичного

і радикально-національного напрямків, якраз і полягала специфіка національних вимог українських партій на початку ХІ ст.

У згаданому розділі - "Пропаганда та відстоювання партіями програмних вимог національно-державного будівництва" - здійснено аналіз діяльності українських політичних об'єднань, спрямованої на підвищення національної свідомості українства та захист його національних інтересів.

Вирішальний вплив на роботу партій мали політичні умови, які значною мірою визначали засоби, методи і форми їхньої діяльності. До прийняття царизмом жовтневого маніфесту 1905 р. партії діяли нелегально.

У цих умовах одним з важливих засобів впливу на маси і пропаганди програмно-національних засад була нелегальна партійна преса. У розділі аналізується національний зміст видань українських партій: газет, брошур, листівок, звернень тощо. На конкретному фактичному матеріалі показано, що партійні видання охоплювали весь спектр українських політичних організацій і відображали своїм змістом їх ідейно-політичну і національну спрямованість, а також відповідні еволюційні процеси в партіях. Але видавнича діяльність партій не була однаковою і обумовлювалася, з одного боку, репресивними заходами царських властей, а з іншого, наявністю коштів, чисельністю самих організацій. Окремі партії, зокрема УСР, УНД, спромоглися на підготовку і видання небагатьох газет, брошур, листівок.

Поряд з пресою в розділі аналізуються інші форми роботи: участь представників партій у селянських страйках і заворушеннях, у робітничих виступах, у студентських нелегальних зібраннях, конспіративних нарадах і зустрічах тощо. Показано використання УНД з метою привертання уваги громадськості до українського питання експресивних форм - терористичних актів.

Відповідний стартовий простір для партій був відкритий під час революції 1905-1907 рр., коли царизм викинув маніфест про демократичні свободи. На цей час сформувались українські ліберально-демократичні партії, які заперечували революційні методи і відстоювали легальні засоби боротьби. У дисертації показано, як легалізована українська опозиція випробувані раніше нелегальні форми роботи розширила і доповнила новими, пов'язаними, насамперед, з утворенням українських громадських і культурно-освітніх організацій, з виборами до Державних Дум і формуванням Українського парламентського клубу, з участю у загальноросійських політичних акціях тощо. Найбільш вагомим політичним успіхом українських партій у справі відстоювання національних домагань став їх вихід на парламентський рівень. У розділі на

основі конкретно-історичного матеріалу розкривається діяльність тих українських партій, які брали участь у виборах до I і II Державних Дум. Висвітлюється вплив УДРП на організацію та формування національної платформи українських парламентських громад.

Вихід частини українських партій на парламентський рівень засвідчив про їхню політичну зрілість і про серйозність намірів українства домогтися повного національно-політичного відродження.

У дисертації простежуються особливості діяльності українських партій. Вони полягали в тому, що партії в практичній роботі опиралися переважно на інтелігенцію. А з іншого боку, розколи, прояви ідеологічної і політичної неперспективності, відсутність стабільної і конструктивної співпраці між партіями негативно впливали на результати роботи і розвиток українського відродження початку ХХ ст.

У висновках дисертації підведені підсумки дослідження, сформульовані узагальнення, історичні уроки та історикографічні рекомендації.

В українському партійному спектрі початку ХХ ст. визначилися три політичні напрямки: соціал-демократичний, національно-радикальний та ліберально-демократичний. За концептуальними підходами до вирішення національного питання і визначення перспектив державності України українські політичні партії можна умовно поділити на дві групи. Одну з них становили партії, що відстоювали як програмну вимогу ідею автономії України в складі демократизованої Росії, а іншу - партії, що своє програмне завдання вбачали в досягненні самостійної української держави. Разом із тим деякі українські партії, віддаючи пріоритет чи то автономії, чи то ідеї самостійництва, допускали можливість поєднання цих двох вимог.

За рівнем політичної свободи діяльність партій у 1900-1907 рр. з пропаганди та відстоювання своїх програмних вимог з національного питання можна поділити на два періоди. Перший характеризувався нелегальними умовами, а другий розпочався з видання царизмом жовтневого маніфесту 1905 р. Випробувані в нелегальних умовах засоби, методи і форми роботи були розширені і збагачені новими. На більш вагомим політичним успіхом українських партій у справі відстоювання національних догаць став їх вихід на парламентський рівень. Але в діяльності партій проявився світоглядний та організаційний егоцентризм, що негативно позначилося на розвитку українського національно-політичного руху. Проте спроби подолання українськими партіями на зорі ХХ ст. традиції національної самозневаги не були марними. Молоді партії від імені нації повноголосо заявили про оновлення

національних відносин на принципах автономії, федерації і політичної самостійності.

Із теми дисертації автором опубліковані такі праці:

1. Революційна українська партія: утворення та еволюція. - К., 1997. - 29 с.
2. Творчий потенціал українського культурно-просвітницького руху на початку ХХ ст. на Наддніпрянщині // Збірник наукових праць: Формування творчої особистості: проблеми і суперечності. - Запоріжжя: Видавництво Запорізького університету, 1995. - С.39-47.
3. РУП і УСР: програмні вимоги з національного питання і взаємовідносини на початку ХХ століття // Вісник Київського університету. Історія. - Вип.34. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 1996. - С.51-61.
4. Культурно-просвітницький рух в Україні на поч. ХХ ст. // Гуманізм. Людина. Культура. Тези доповідей лінгвістичних філософських читань. Дрогобич, 8-10 жовтня 1992 року. - Дрогобич, 1992. - С.106-107.

Анотація.

Тимошенко О.П. Національне питання в програмах та діяльності українських партій на початку ХХ ст. /1900-1907 рр./. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - історія України. - Київський університет ім. Тараса Шевченка. - К., 1997.

В дисертації висвітлюється складний і суперечливий процес утворення та еволюції українських партій на початку ХХ ст. Розкрито їх програмні вимоги та завдання з національного питання, зміст, форми, методи та особливості діяльності партій по пропаганді та відстоюванню своїх домагань в галузі національно-державного будівництва.

Ключові слова: українські партії, національне питання, партійні програми, діяльність партій, автономія, федерація, державна самостійність.

Аннотация.

Тимошенко О.П. Национальный вопрос в программах и деятельности украинских партий в начале ХХ века /1900-1907 гг./. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. - Киевский университет им. Тараса Шевченко. - К., 1997.

В диссертации освещается сложный и противоречивый процесс образования и эволюции украинских партий в начале ХХ в. Раскрываются

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

ПОДАТКИ

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

Підл. до друку 3.11.87. Формат 60x84/16. Друк офс.
Палір друк. Друк. арк. 1,8. Тираж 100екз. Зам 485
Друкарня Південно-Західної залізниці, м. Київ, вул. Лисенка, 6.

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли
... в Україні в умовах незалежності, коли

1500091

424010

AB 38.825